
Elektronska izdaja dela korespondence Žige Zoisa

LUKA VIDMAR, Ljubljana

Članek komentira novo elektronsko izdajo dela korespondence Žige Zoisa. Najprej obrazloži provenienco objavljenih pisem in zgodovino priprav na njihovo izdajo. Navedbam osnovnih podatkov o pismih in njihovih piscih sledi oris vsebinskih značilnosti pisem. Po tem so pojasnjena uredniška izhodišča. Na koncu so predstavljene prednosti elektronskega medija, ki so se pokazale pri pripravi izdaje.

Korespondenca Žige Zoisa

POD OKRILJEM PROJEKTA *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slo-
vstva* na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU je bila maja leta 2004 pripravljena poskusna elektronska izdaja štirih pisem (18. 7. 1812–9. 1812), avgusta istega leta pa razširjena in spremenjena elektronska izdaja petindvajsetih pisem (6. 4. 1812–27. 6. 1813) iz korespondence kranjskega razsvetljenca, barona Žige Zoisa pl. Edelsteina (1747–1819).¹ Tako je bil izdan del besedil, katerih knjižna objava je bila sicer načrtovana pred več kot šestdesetimi leti, vendar do nje ni prišlo. S to elektronsko izdajo je dobila vsaj delni epilog burna zgodba nekega dela Zoisove korespondence.

Petindvajset predstavljenih pisem prihaja namreč iz skupine približno stotih pisem in osnutkov oz. delov pisem Zoisove korespondence iz obdobja med letoma 1810 in 1818. Ta pisma so kot del še večje skupine Zoisovih pisem očitno ostala v lasti Zoisovih dedičev v njegovi ljubljanski palači na Bregu, od koder jih je dala Konstanca De Traux okrog leta 1900 prepeljati v svojo hišo na Reki.² Potem ko si jih je za znanstveno obravnavo izposodil Vatroslav Jagić, jih je začel leta 1905 na Dunaju

¹ Gl. *Korespondenca Žige Zoisa, Elektronska izdaja v zapisu XML-TEI*, ur. Luka Vidmar (<http://nl.ijs.si/e-zrc/zois/MP.html>).

² France Kidrič: *Zoisova korespondenca 1808–1809* (Korespondence pomembnih Slovencev 1), AZU, Ljubljana 1939, str. 16.

prepisovati Ivan Prijatelj.³ Na podlagi Prijateljevih prepisov je France Kidrič pripravil dva zvezka Zoisove korespondence, ki sta bila obenem tudi prva zvezka akademijske zbirke Korespondence pomembnih Slovencev. Zajemala sta dobo med letoma 1808 in 1810.⁴ Omenjena skupina približno stotih pisem iz zadnjega obdobja Zoisovega življenja po letu 1810, ki je v večjem delu še danes neobjavljena, je bila namenjena tretjemu zvezku Zoisove korespondence, ki pa zaradi druge svetovne vojne ni izšel. Izvirniki in prepisi te zadnje skupine so očitno iz zapuščine urednika Franceta Kidriča, ki naj bi jih pridobil, prišli v arhiv Inštituta za literature SAZU, današnjega Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, kjer so shranjeni še danes.⁵ Tam sta njihove prepise, delo Ivana Prijatelja, redigirala večinoma Milena Uršič in delno Alfonz Gspan,⁶ saj se je po Kidričevi smrti leta 1950 zopet pojavila potreba po njihovi ureditvi in izdaji.⁷ Delo na pismih se je spet nadaljevalo šele v zadnjih letih, ko so bili pripravljene skenogrami vseh izvirnikov (resolucija 130 × 130), ki jih je izdelalo podjetje i-Rose, d. o. o., iz Laškega. Nekaj manjkajočih prepisov, računalniški prepis in korekcije starih transkripcij je opravil Edvard Vrečko, ki je tudi prevedel tretjino pisem. Leta 2004 sem izbranih petindvajset pisem uredil in opremil z opombami. Računalniški zapis je delo Tomaža Erjavca.

Osnovni podatki

Predstavljena petindvajseterica pisem, napisana med 6. aprilom 1812 in 27. junijem 1813, prihaja iz Zoisovega zasebnega arhiva, zato obsega seveda večinoma pisma, naslovljena nanj, in sicer dvajset pisem Jerneja Kopitarja in eno pismo Valentina Vodnika. V to skupino spada še eno Kopitarjevo pismo, ki je bilo najverjetneje namenjeno Zoisovemu kopistu Vincencu Karnofu. Poleg teh pa spadajo v isto obdobje tudi trije Zoisovi osnutki pisem Kopitarju s svinčnikom, ki tako zastopajo Zoisov

³ Prav tam.

⁴ Prim. France Kidrič: *Zoisova korespondenca 1808–1809* (Korespondence pomembnih Slovencev 1), AZU, Ljubljana 1939, in France Kidrič: *Zoisova korespondenca 1809–1810* (Korespondence pomembnih Slovencev 2), AZU, Ljubljana 1941.

⁵ ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Zapuščina Franceta Kidriča, t. e. 15, MP 1–98.

⁶ Jože Faganel: Izdajanje virov za raziskovanje slovenske književnosti, v: *Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ob petdesetletnici*, ur. Darko Dolinar in drugi, Ljubljana 1998, str. 46.

⁷ Prim. [Milko Kos]: Delo Akademije v letu 1950, Poročilo glavnega tajnika za skupščino dne 29. decembra 1950, v: *Letopis Sazu* IV, 1950–1951, Ljubljana 1952, str. 143, 149.

glas v teh pisnih dialogih. Velikost papirja, na katerem so napisana pisma, in organizacija teksta na njem sicer nihata, vendar je mogoče določiti tri osnovne formate:

1. Pisma, napisana na enem listu papirja, ki ima – enkrat prepognjen po širini – štiri strani. Najpogostejši velikosti lista: $37 \times 22,6$ cm in $34,2 \times 22,4$ cm. Vsi Zoisovi osnutki so napisani na papirju zadnjega formata.

2. Pisma, napisana na polovici lista, ki ima – enkrat prepognjen po širini – štiri strani. Najpogostejša velikost lista: $22,4 \times 18,4$ cm. Večina Kopitarjevih pisem in torej sploh večina pisem iz ohranjenega korpusa približno stotih pisem iz Zoisove korespondence je napisana na papirju tega formata.

3. Pisma, napisana na četrtini lista. Najpogostejša velikost lista: $11,4 \times 18,5$ cm. Tega formata so krajša sporočila, npr. pismo Valentina Vodnika.

Vsebinske značilnosti

Obdobje, v katerem so bila napisana ta pisma, je bilo prelomno tako za tedanjo Evropo, ki sta jo pretresala zadnja Napoleonova vojna pohoda v Rusijo in v nemške dežele, kakor za korespondente, ostarelega barona, katerega zdravje je vedno bolj načenjalo bolezen, premoženje pa davki pod francosko vladavino, ter Kopitarja in Vodnika, katerih ustvarjalna, znanstvena in družbena pot se je ravno tedaj strmo vzpenjala. Vsi pomembni javni in osebni dogodki iz tega časa zaznamujejo in določajo značaj tudi teh pisem.

Zois, ki po letu 1797 zaradi protina sploh ni več zapustil svoje ljubljanske palače na Bregu, se je tedaj nadvse spretno trudil ohraniti svojo mrežo železarn, ki so jo prizadele nizke cene železa, in kljub finančnim bremenom vzdrževati številna posestva, nepremičnine in nenazadnje številno osebje in sorodstvo v svojih hišah in v tujini. Ob tem je s skrbjo za čim bolj tekoče in mirno delo nove uprave Ilirskih provinc ohranjal odlične odnose s francoskimi oblastmi v Ljubljani, tako da je bil leta 1813 imenovan za viteza Legije časti. Ob vseh težavah je še vedno našel čas, da je podpiral in usmerjal svoje varovance (Kopitarja, Vodnika, Jakoba Zupana), si dopisoval s Kopitarjem in prek njega in neposredno ohranjal stike z evropskim intelektualnim krogom naravoslovcev (Karl Franz Anton Schreibers, Friedrich Mohs, Abraham Gottlieb Werner, Scipione Breislak), slavistov (Josef Dobrovský, Francesco Maria Appendini) in leksikografov (Josip Voltić, Joakim Stulli).

Vodnik je bil v tem času pod francosko upravo povzdignjen na nekatera pomembna mesta v šolskem sistemu, predvsem pa se je poglobljeno ukvarjal s pripravo velikega nemško-slovenskega slovarja, ki ni nikoli izšel zaradi čakanja na poenotenje slovenske pisave, zaradi političnih pretresov in pomanjkanja denarja. Kakor je razvidno iz predstavljene korespondence, ga je Janez Nepomuk Primic pri delu spodbujal, Kopitar pa se je iz njegovega odlašanja norčeval in Zoisu celo predlagal, da pripravita Vodniku za hrbtom konkurenčni slovarski projekt.

Ker je večino pričujočih pisem napisal Kopitar, predstavlja ta korespondenca najbolj hvaležen vir za preučevanje prav njegovega življenja in dela. V tem obdobju se je Kopitar na Dunaju že dokopal do pomembnih in donosnih služb, ki so mu skupaj s Zoisovimi zvezami (npr. baron Jožef Kalasanc Erberg, prestolonaslednikov vzgojitelj) omogočile dostop do najvišjih podpornikov in mecenov (dunajski naškof Žiga Anton Hohenwart, prefekt Dvorne knjižnice grof Józef Maksymiljan Ossoliński, guverner Notranje Avstrije grof Franz Joseph von Saurau) in do največjih duhov tistega časa v Srednji Evropi (Friedrich Schlegel, Jerzy Samuel Bandtkie, Wilhelm von Humboldt). Bil je skriptor v dvorni knjižnici in cenzor slovanskih in novogrških knjig, poleg tega sodelavec več založb in revij, med katerimi sta bili *Archiv* in *Annalen der österreichischen Literatur*. V tem času so bili med njegovimi pomembnejšimi projekti ustanovitev revije *Wiener allgemeine Literaturzeitung*, preučevanje *Brižinskih spomenikov*, na katere ga je opozoril Dobrovský, in prizadevanja za enotni slovanski črkopis.

Med drugim so ta pisma pomembna pričevanja o knjigah, revijah in rudninah, ki jih je Kopitar iskal za barona in mu jih pošiljal v Ljubljano, npr. o slovenskih protestantskih tiskih, ki jih je kupoval pri tübingenskem profesorju Christianu Friedrichu Schnurrerju, in o mineralih, ki jih je naročal pri o. Josephu Tammerburgu. Pisma vsebujejo vedno tudi poročila in tožbe nad zasebnimi težavami, stiskami in celo družinskimi tragedijami, kakršna je bila smrt Zoisovega pranečaka Edvarda Golda. Po drugi strani Kopitar barona pogosto nagovarja k izkazovanju naklonjenosti in ga zelo vztrajno prosi za priporočila pri vplivnih grofih Hohenwartih in visokih dunajskih uradnikih, npr. pri iskanju stanovanja zase in zaposlitve za prijatelja, profesorja matematike Jožefa Jenka. Objavljena pisma razkrivajo Jenka kot enega izmed redkih tesnih Kopitarjevih prijateljev.

Uredniška izhodišča

Poskusna elektronska izdaja petindvajsetih pisem zaenkrat zaostaja za starim načrtom knjižne izdaje tretjega zvezka Zoisove korespondence po številu pisem, zato pa

ga presega po kompleksnosti načina predstavitve. V prvih dveh zvezkih Zoisove korespondence – in tudi tretji bi bil zasnovan enako – so bili namreč objavljeni samo prepisi izvornikov. V elektronski izdaji so skenogrami, diplomatski prepisi in kritični prevodi postavljeni v jukstapozicijo, tako da je med njimi omogočena primerjava po straneh, med prepisom in prevodom pa tudi po odstavkih. Tako v prepisu kot v prevodu so podčrtane oz. prečrtane besede, ki so podčrtane oz. prečrtane v izvorniku.

V prepisu je izvorna gotica zamenjana z latinico. Pasusi v drugih jezikih (latinski, italijanski, francoski, slovenski), ki so v izvorniku zapisani v latinici, so v prepisu in prevodu postavljeni ležeče in tako ločeni od osnovnega nemškega besedila, ki je v izvorniku zapisano v gotici. Tako v prepisih kot v prevodih ostajajo nenemški pasusi v svoji izvorni jezikovni obliki – tako je tudi v prevodu v slovenščino ohranjena večjezična struktura pisma –, njihov prevod pa je mogoče najti v opombah. V prevodu in v spremljajočih opombah so ležeče postavljeni tudi naslovi knjig in periodike.

Vzporedni prikazi nekaterih pisem (MP 35, 38, 39, 41, 42, 46, 50) so na koncu opremljeni z dodatnimi skenogrami kratkega prejemnikovega, tj. Zoisovega pripisa evidenčne narave. Ker ti pripisi niso integralni deli Kopitarjevih pisem, njihovega prepisa in prevoda ni mogoče najti v vzporednem prikazu, temveč v opombi, ki sledi zadnji besedi prevoda. Poseben je primer osnutka pisma MP 55, pri katerem je zaradi slabe berljivosti prepisana in prevedena samo četrta stran. To pismo najbolj očitno opozarja na dejstvo, da je v pismih mnogo mest, ki so vprašljiva, sporna, predvsem pa odprta drugačnim in novim interpretacijam. Tudi tem je namenjena elektronska izdaja.

Opombe, s katerimi so opremljeni prepisi, so tekstnokritične narave in navajajo velikost papirja, na katerem je napisano pismo, vrsto pisala, obseg pisma, podatke o prepisovalcih in pojasnjujejo morebitna sporna ali manj berljiva mesta. Opombe, s katerimi so opremljeni prevodi, so vsebinske narave in pojasnjujejo imena in dogodke, omenjene v pismih, poleg tega pa vsebujejo prevode oz. razlage odlomkov v tujih jezikih.

Prednosti elektronske izdaje

Pri elektronski izdaji pisem iz Zoisove korespondence, ki je bila zamišljena kot priprava za knjižno izdajo, so se pokazale nekatere prednosti novega medija, najprej seveda pričakovana možnost hitre in nedrage objave in dostopnost širšemu

krogu uporabnikov. Ta najbolj očitna prednost dobiva v primeru izdajanja Zoisove korespondence še toliko večjo težo. Zaradi obsega in raznovrstnosti ohranjenega gradiva, ki ni vedno enako zanimivo za literarno vedo, zaradi velikega števila korespondentov, velike verjetnosti odkritja in preučitve novih pisem v prihodnosti, pa tudi zaradi razprostranjenosti nahajališč je skoraj nemogoče pričakovati, da bi celotna Zoisova korespondenca izšla v dragi in zamudni knjižni obliki. Elektronski medij odgovarja na tak izziv z možnostjo postavitve seznamov in zbirk premišljeno izbranih besedil, ki bi jih bilo mogoče stalno dopolnjevati in izboljševati.

Poleg tega pa so se izrisale tudi povsem specifične prednosti elektronske izdaje starega epistolarnega gradiva pred klasično knjižno izdajo. Elektronska oblika je omogočila več variant predstavitve posamezne enote, se pravi pisma. Preučevati je mogoče skenogram, diplomatični prepis in prevod v slovenščino posebej, ali pa, kar je v tem primeru še posebej priporočljivo, vztrajati pri jukstapoziciji faksimila, prepisa in prevoda. V tej izdaji je zaradi natančne poravnave med deli besedila omogočena zaželeno primerjava med stranmi oz. odstavki faksimila, prepisa in prevoda. Zoisova in Kopitarjeva pisma se namreč po odstavkih, ki niso le formalno, ampak tudi vsebinsko zaključene enote, posvečajo determinirani, čeprav na znotraj variabilni kombinaciji tem, ki jo sestavljajo npr. zasebne zadeve in gmotni položaj, poravnavanje računov, zagotavljanje finančne podpore sorodnikom in varovancem, literarna zgodovina in slavistika, leksikografija, mineralogija, geologija, botanika, pretresanje vojnih in političnih novic.

Elektronska izdaja omogoča tudi hiter in lahek prehod k velikemu številu opomb, ki jih epistolografija že tako ali tako zahteva, pri Zoisu pa naraste njihovo število še iz drugih razlogov. Zoisu je bilo pismo zaradi boleznih in priklenjenosti na dom glavno sredstvo komunikacije s svetom. Rutina pisanja je razlog izjemne pomenske in oblikovne zbitosti njegovih pisem. Poleg tega pa pri dopisovanju Kopitarja in Zoisa ne gre le za dialog eruditov, marveč tudi zaupnih prijateljev, ki zelo dobro poznata drug drugega in imata razvit tekoč jezik sporazumevanja. Nenazadnje sta komunicirala z istim krogom ljudi, o katerih sta si lahko naglo in brez odvečnih razlag izmenjevala mnenja. Iz teh razlogov se bralec njunih pisem srečuje z vrsto ustaljenih okrajšav, npr. z okrajšavami osebnih imen, imen ustanov, plemiških nazivov,⁸ in z nizom zasebnih šal in besednih iger, katerih pomen je bil korespondentu samoumeven, danes pa je nujna njihova obrazložitev v opombah.

⁸ V prihodnosti bo verjetno smiselno sestaviti seznam oz. slovar okrajšav v njunih pismih.

Spremljevalni znanstveni aparat naraste tudi zaradi množice odprtih tem iz naravoslovne, humanistične, politične in zasebne sfere in zaradi večjezičnosti, to je sobivanja osnovnega besedila v nemškem jeziku, številnih pasusov v latinščini in citatov v italijanščini, francoščini in slovanskih jezikih. V prevodu v slovenski jezik so namreč kratice imen in odlomki v tujih jezikih ohranili svojo prvotno obliko, medtem ko sta njihova razlaga in prevod postavljena v opombe. Na ta način je tudi v prevodih ohranjena včasih skoraj stenografska, vedno pa večjezična struktura izvornikov. Z ozirom na veliko število opomb, ki so potrebne iz navedenih razlogov, ima elektronska izdaja spet prednost pred knjižno izdajo, saj se pri zadnji zaradi varčevanja s prostorom podatki o npr. določeni osebi v opombah ne ponavljajo v vsakem pismu znova, marveč jih je potrebno iskati s pomočjo kazala npr. pri prvi omembi imena. Po drugi strani pa v elektronskem mediju število in obseg opomb ne predstavljata več problema; ostaja le še premislek o uporabnosti in preglednosti glede na bralca.

Pri pripravi elektronske izdaje je bilo izdelano kazalo osebnih imen, ki so omejena v izvornem besedilu in v opombah. Kazalo navaja številke pisem, v katerih se pojavlja določeno ime. V prihodnje bo na tej podlagi mogoče sestaviti imensko kazalo z iskalnimi orodji, ki bi zanesljivo odkrivala posamezna mesta omembe.

Zaradi težje berljive gotske kurzive, krajšav, kratic in nenazadnje zaradi majhnosti pisave je v pismih več mest, ki niso popolnoma pojasnjena in so zato še vedno odprta novim interpretacijam ali popravkom. Velik izziv predstavljajo npr. Zoisovi osnutki oz. opomniki pisem Kopitarju, ki so mestoma skrajno težko berljivi in razumljivi. Napisani so bili namreč s svinčnikom, katerega grafit se je v dvesto letih na več mestih razmazal. Poleg tega so bili napisani v naglici, zgolj za osebno rabo in evidenco, barona pa je pri njihovem pisanju vedno bolj oviral protin. Elektronska izdaja omogoča pri takšnih težavnih mestih popravljanje in dopolnjevanje njihovih prepisov, prevodov in pojasnil, knjižna izdaja seveda ne. Prav tako omogoča elektronska izdaja preučevanje skenogramov izvornih rokopisov, ki z možnostjo povečave zadovoljivo nadomeščajo manj dostopno in potencialno škodljivo delo z originali, poleg tega pa po kvaliteti presegajo knjižno objavo faksimila.

Končni vtis je, da dobiva znanstvena elektronska izdaja v primeru Zoisove korespondence, pa naj gre za pripravo na knjižno izdajo ali za samostojno izdajo, še posebno legitimnost, ker na učinkovit način predstavlja enkratni mednarodni, večjezični in interdisciplinarni značaj Zoisove epistolografije.

The Electronic Edition of the Correspondence of Žiga Zois

LUKA VIDMAR, Ljubljana

In August 2004 the electronic critical edition of twenty-five letters (6. 4. 1812–27. 6. 1813) from the correspondence of baron Žiga Zois (1747–1819) was prepared in the framework of the project *Electronic Critical Editions of Slovenian Literature* at the Institute of Slovenian Literature and Literary Sciences ZRC SAZU: *The Correspondence of Žiga Zois, The Electronic edition in XML-TEI*, ed. Luka Vidmar (<http://nl.ijs.si/e-zrc/zois/MP.html>). This is the first edition of the part of Zois' correspondence, written between 1810 and 1818, the edition of which was planned as early as before the second World War, but never carried out.

The represented twenty-five letters or drafts of the letters from the private archives of Zois were written by the baron himself and by the most distinguished of his protégés, Slavist Jernej Kopitar and poet Valentin Vodnik. The period, in which these letters were written, was crucial as for Europe as for the correspondents. The baron, suffering from gout, was desperately trying to protect his ironworks, to maintain his large family and to support his clients in spite of the war and high taxes under the French regime. In his spare time he was maintaining close relations with leading European intellectuals, especially with natural scientists and Slavists. Vodnik held in that time rather high position in the school system of the Illyrian provinces. He was also preparing the great German-Slovenian dictionary. Kopitar was in that time already a scribe at the Court library in Vienna and a censor. He was one of the founders of the *Wiener allgemeine Literaturzeitung*, researching the newly discovered Freising manuscripts and doing his best to establish the unified Slavic alphabet.

The present electronic edition surpasses in the complexity of presentation the planned book edition, which would have contained only the transcriptions of the letters. The electronic media now enables the juxtaposition of a facsimile, of a diplomatic transcription from the Gothic alphabet and of a critical translation from German to Slovenian language. The text-critical notes explain the transcriptions, while the notes about the content explain the translations. By preparing of this edition some benefits of the electronic media came to light beside the most obvious possibility of quick and inexpensive publication. The edition offers precise investigation of the text: corresponding pages and paragraphs of a facsimile, a transcription and a translation are namely straightened in the framework of juxtaposition. The edition enables simple and fast transition to the large amount of notes, demanded by such text, full of abbreviations, plays on words and quotations in Latin, Italian, French and in Slavic languages. Since the present electronic edition is a preparation and a test for a future book edition, it also offers – based on quality facsimiles – a valuable opportunity of examination, rethinking and correction of problematical, hardly readable passages.